

„UROS APÁT ÉS MŰVE”

időszaki kiállítás a Pannonhalmi Főapátságban, 2024. április 27 – 2024. november 11.

RÁCZ BERNÁT¹

Magyar Régészet 13. évf. (2024) 3. szám, pp. 72–76.

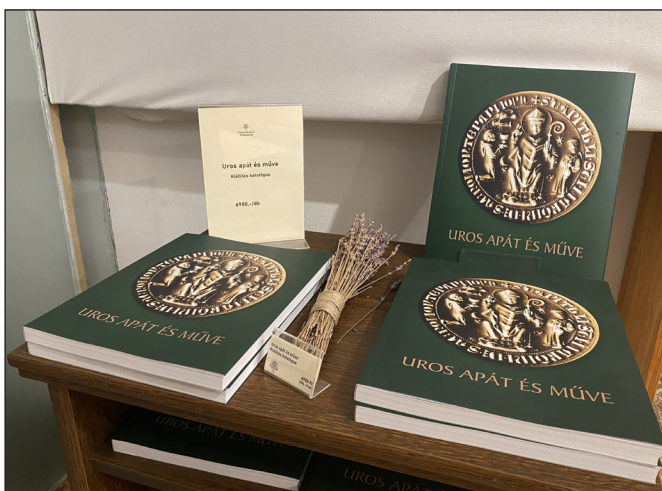
A pannonhalmi Uros apát életéről (apát 1207 és 1242 között) szóló kiállítás április 27-én nyílt meg, és a főapátság kiállítási rendjének megfelelően november 11-én, az apátság védőszentjének, Szent Mártonnak ünnepén zár. Jelen áttekintés elsődleges célja, hogy bemutassa a kiállítást és a hozzá kapcsolódó katalógus tanulmányait.

Kulcsszavak: Pannonhalma, kiállítás, apátság, 13. század, tatárjárás.

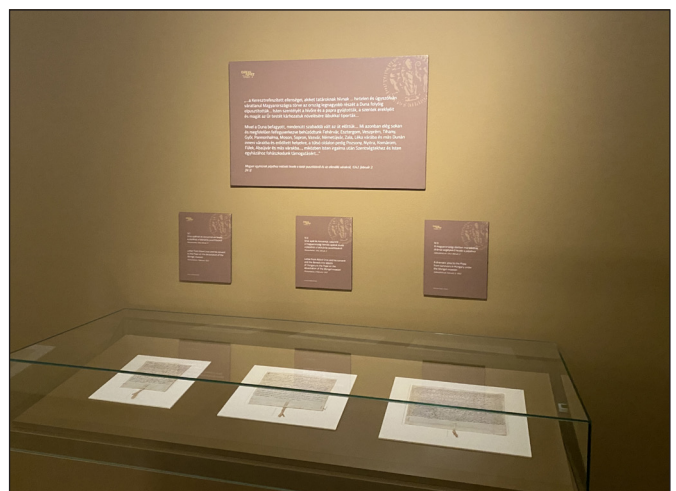
A kiállítás és a katalógus egységes koncepcióban készültek, a kiadvány követi a kiállítás elrendezését (1. kép). A tárgyak négy teremben kerültek bemutatásra és sikeresen ötvözik a kurátorok, Szovák Kornél történeti és Takács Imre művészettörténeti nézőpontját. A kiállítás szervezői nagyszerű munkát végeztek annak érdekében, hogy átfogó képet mutassanak be Uros apát életéről és környezetéről. A tárlat bárki számára könnyen értelmezhető. A műtárgyak segítenek a történelem ismertetésében – és ez fordítva is igaz.

Az első helyiségben az apát korai munkásságát részletezik oklevelek és műtárgyak bemutatásával, amelyek Tihanyból, illetve Pannonhalmáról származnak és az Uros érkezése előtti korszakban, illetve pannonhalmi jelenlétének korai szakaszában születtek. A második kiállító tér az apát elhivatottságát, vezetői képességeit és utazásainak részleteit tárja a látogatók elé. Egy önálló helyiséget szántak az apát tatárjárás alatti kivételes és drámai tevékenységének: az ehhez kapcsolódó dokumentumokat olyan műtárgyak kísérik, amelyek az egykori vidéki templomokból és a Bugac közelében nemrégiben feltárt pétermonostori bazilikából származnak (2. kép).

Az utolsó szobában közvetlenül Uros apát idejéhez kötődő építészeti töredékeket lehet megtekinteni (3. kép). Egy kiváló megoldással az eredeti helyükön nehezen megcsodálható apátsági kőfaragványok részletei is megismerhetőek: egy külön képernyőn megnézhető felvétel segíti ebben az érdeklődőket. Itt láthatóak továbbá a pannonhalmi és a deáki (Diakovce, Szlovákia) templomokra vonatkozó, II. Andrástól és IX. Gergelytől származó oklevelek.



1. kép. A kiállítás katalógusa, Szovák Kornél és Takács Imre szerkesztésében (fotó: RácZ Bernát)



2. kép. Az Uros apáthoz és a tatárjáráshoz kapcsolódó levelek, 1242. februárjából (fotó: RácZ Bernát)

¹ Central European University, Department of Historical Studies, e-mail: raczbernat@gmail.com



3. kép. Medencetöredék az apátsági templomból, 1220 körül
(fotó: Rácz Bernát)



4. kép. 11. századi oszlopfő a Tihanyi Apátságból a kiállítás bejáratánál (fotó: Rácz Bernát)

A kiállítási katalógusban – ami a kiállítással azonos címe mellett az *Egy tevékeny élet Szent Márton szolgálatában* alcímet is viseli – az olvasók Uros apát emlékét először különböző tárgyi és írott emlékeken keresztül ismerhetik meg (SZOVÁK & TAKÁCS 2024). A kiállított tárgyak között fontos szerepet kapnak a régészeti leletek és kőfaragványok is.

A bevezető részben Takács Imre, a kiállítás művészettörténeti részének kurátora mutat be egy olyan tárgycsoportot, amely különösen kapcsolódik Uros apát életéhez és hagyatékához: a pecsétek az önreprezentáció sajátos formáját képviselik (SZOVÁK & TAKÁCS 2024, 9–16), és jelzik az apát törődését saját és közösségének emlékezetével kapcsolatban. Uros apát nagyon is tudatában volt az emberek feledékenységének, és éppen ezért meg akarta örökíteni saját tetteit és az apátság ügyeit. Ezért 1226-ban, a nagy pannonhalmi építkezések befejeztével, elrendelte egy, a latin Nyugaton meglehetősen ritka típusú irat elkészítését, amelyben összeállított egy listát saját, pannonhalmi cselekedeteiről. Az emlékezet kapcsán fontos hangsúlyozni, hogy az épületet megrongáló tűz mellett a felújítás másik oka Uros apát 1211-es montecassinói látogatása és annak reá gyakorolt hatása lehetett, ahogyan azt Takács is felveti. Úgy tűnik, mintha az apát felismerte volna az épületek történelmi jelentőségét, amelyekről azt gondolta, hogy Szent István korában épültek, és talán „örökségi” értékük miatt döntött azok megtartása mellett. Az apát életéről és emlékezetéről szóló tanulmány után az olvasók megismerkedhetnek az ehhez a korai, tihanyi évekhez kapcsolódó műtárgyakkal (SZOVÁK & TAKÁCS 2024, 21–23) (4. kép).

A második fejezetet Szovák Kornél, a kiállítás történeti részének kurátora írta. Ebben Uros apátot, mint a 13. század eleji bencés rendi reform idején tevékenykedő monasztikus vezetőt mutatja be (SZOVÁK & TAKÁCS 2024, 25–41). Az említett bencés rendi reform részben az új típusú, ciszter és premontrai szerzetesi közösségek térhódításának a következménye, amelyek – új megközelítésben – már a vallás és a hit sokkal személyesebb megélését is szorgalmazták.

Az Uros apát által kiállított és fennmaradt oklevelekből rajzolódik ki a reformokról és feladatokról alkotott képe, az a változásokat kikényszerítő tehetsége, amely hosszú távon, harmincöt év alatt bontakozott ki. Ezután Szovák a 12.–13. századi változások kiváló szintézisét nyújtja, bemutatva a társadalmat átszövő kulturális megújulás természetét, különös tekintettel a különböző szinteken működő állami és egyházi kapcsolatokra. Szovák emellett, hogy felvázolja a történelmi és egyházi változásokat, azt is bemutatja az olvasók számára, hogyan változott a szellemi kultúra, valamint elhelyezi Uros apát dokumentáláshoz való ragaszkodását a 13. századi kulturális változások között, illetve megvizsgálja ezen iratok jogi jelentőségét. A bemutatott jogi példák érzékeltetik Uros apát kétszintű, a helyi ügyekben, valamint a latin kereszténységben felvállalt hosszú távú, erős pozícióépítő céljait.

Az ezt követő katalógusrészben az olvasók megismerhetik Pannonhalmi Uros előtti korszakának okleveleit és műtárgyait, elsősorban a 12. századból, továbbá az Uros apát jogi tevékenységével összefüggő szá-



5. kép. Az Uros apát idején készült apátsági pecsétnyomó
(fotó: Rácz Bernát)

Solymosi tanulmányát Bácsatyai Dániel hosszabb munkája követi, amely a diplomáciai feladatot betöltő előkelőkről szól (SZOVÁK & TAKÁCS 2024, 69–85). Az összefoglalás segít elhelyezni Uros apátot kortársai között. A történeti kontextus kapcsán megjegyzendő, hogy a szerző a „Nyugaton” kifejezést alkalmazza, hogy a kevésbé egyértelmű „Nyugat-Európát” megkülönböztesse Magyarországtól. Ez indokolatlan döntés egy olyan könyvben, amely a korszak Nyugatjának egyik legtehetségesebb, nyugati kultúrájú monasztikus vezetőjéről szól. Hasonlóképpen problémás a „Közép-Kelet-Európa” kifejezés – amely egy másik tanulmányban jelenik meg – szemben a „Kelet-Közép-Európával”. Ezek ugyan csak kifejezések, de teljes ellentmondásban vannak a kiadvány többi tanulmányával és a kiállítás üzenetével.

A két tanulmányt tartalmazó részt – érthető módon – kizárólag írott emlékek követik, nevezetesen a *Pannonhalmi Liber ruber*, amely Pannonhalma 1000 és 1241 között készített iratainak másolatait tartalmazza, megkönnyítve a dokumentumok átláthatóságát (SZOVÁK & TAKÁCS 2024, 87–93). A montecassinói Adenulfus apát egy különösen érdekes oklevelet adott ki, amelyben leírja, ahogyan az ottani közösség imáiban ünnepélyesen megemlékezik a pannonhalmi közösségről minden évben Pálforduláskor. Érdeemes kiemelni, hogy Hortobágyi T. Cirill főapát a katalógus előszavát ugyanezen az ünnepnapon írta.

Figyelemre méltó, hogy a könyv szerkesztői úgy döntöttek, a tatárjárást, mint fontos témát is beépítik a katalógusba és a kiállításba. Szöcs Tibor tanulmánya nagyon jól bevezeti az olvasókat a tatárjárás szűkebb és tágabb összefüggéseibe (SZOVÁK & TAKÁCS 2024, 95–105). Míg a források többnyire Uros apát szerepét hangsúlyozzák, meg kell említeni, hogy a mongol pusztítás meghatározta és megváltoztatta a korszak kultúrájának komoly részét. Ahogy Szöcs írja, a legtöbb monostor soha nem épült fel a pusztulás után, és birtokaik nagy része, ideértve Pannonhalma tulajdonait is, óriási károkat szenvedett. A kulturális károk egy részét nem egészen pontosan mutatja be a tanulmány, mivel az Alföld intézményrendszerének jelentős része teljesen megsemmisült, és a legtöbb helyet bizonyosan nem volt lehetőség újjáépíteni (ROSTA 2014, 208). Az Alföld kulturális intézményeinek hanyatlási körülményei vitatottak. Az bizonyos, hogy a tatárjárás megsemmisítő volt. A tanulmány taglalja – az általános kontextus és az események drámai alakulása mellett – az Uros apát által küldött segélykérő leveleket. A levelek mint kézzelfogható emlékek képviselik és bemutatják a mongolok elleni védekezés diplomáciai elemeit, és Uros apát részvételét a segélykérésben.

A katalógus ezen része közli az Alföldön elpusztított monostorokból és falusi templomokból származó tárgyi emlékeket is (SZOVÁK & TAKÁCS 2024, 107–119) (6. kép), amelyek közül külön kiemelkedő a Bugac melletti Pétermonostora Maas-vidéki ereklyetartója.

mos oklevelet, amelyeket az apát, illetve IX. Gergegy pápa és II. András rendelkezéseként foglaltak írásba (SZOVÁK & TAKÁCS 2024, 43–59). Ugyanebben a részben található az apátság Uros vezetése idején használt pecsétnyomójának bemutatása (5. kép).

Ezt követően Solymosi László tanulmánya illusztrálja az apát különböző utazásait. Ezek több célt is szolgáltak egyszerre, és zarándoklatként a személyes vallási élményt is magukba foglalták (SZOVÁK & TAKÁCS 2024, 62–68). Római útja során nemcsak az apátságának ügyeit intézte, hanem mint II. András követe is eljárta. Három különböző pápával találkozott és háromszor volt Montecassinóban.

Természetesen ezek a hosszú utazások megakadályozták abban, hogy az apátságot teljes irányítása alatt tartsa. Amikor például 1218-ban II. András kereszteshadjáratáról tért vissza, amelynek során személyesen is eljutott a Szentföldre, azzal szembesült, hogy az apátság kondásai felszabadították magukat az apátság szolgálata alól.



6. kép. Limoges-i oltár és körmeneti keresztek a tatárjárás során elpusztult templomokból (fotó: Rácz Bernát)



7. kép. A pannonhalmi Porta Speciosa töredékei, 1224 előtt (fotó: Rácz Bernát)

Az épített örökségről szóló részben elsőként Horváth Domonkos vizsgálja meg a 13. században épített pannonhalmi kolostor maradványait (SZOVÁK & TAKÁCS 2024, 122–132). Ez a fontos építészeti emlék mutatja meg igazán Uros apát célját az apátság funkcionalitását illetően. A leírás szerint valószínűleg még az apátsági templom építésének megkezdése előtt át kellett terveznie a kolostort, hogy harmonikus és – ami még fontosabb – jól használható legyen. Ezt valószínűleg a montecassinói látogatások és a híres Desiderius apát által hagyott örökség inspirálta. A fejezet nemcsak kiváló építészeti és szöveges leírásokat tartalmaz, hanem a kerengő rendszerére és történelmi használatára vonatkozó, érdekes teológiai szempontokat is leír.

Ezt követően Takács Imre mutatja be az apátsági templomot, hangsúlyt helyezve az Uros apát irányítása idején alkotott emlékekre (SZOVÁK & TAKÁCS 2024, 134–161). A kitűnő rajzok és fényképek könnyen érthetővé teszik az összetett témát a nagyközönség számára is. A kolostoron és az apátsági templomon tevékenykedő három fő műhely közül az, amely a pannonhalmi Porta Speciosán – amely műremekkel Takács tanulmányának végén részletesen foglalkozik – is dolgozott, kapcsolatban állt a reims-i katedrális építő mesterekkel (7. kép).

Az utolsó tanulmányban Szakács Béla Zsolt taglal egy nagyon érdekes témát, amelyben az olvasókat kiviszi az apátságból és ismerteti annak egyik birtokát, a deáki templomot. Azt a templomot, amelyről Ipolyi Arnold 1860-ban az első középkori magyar építészeti monográfiát adta ki. Az épület építészeti jelentősége mellett – amelyet részben megzavart a nyugati oldal bővítése – a templom arról a tényről is nevezetes, hogy egy ideig itt használták a Pray-kódexet, amely tartalmazza a legkorábbi magyar nyelvű irodalmi alkotást, a Halotti beszédet. A fejezet az épület építészeti és történelmi jelentőségét mutatja be, hangsúlyt fektetve a modern kori változásokra és kutatásra (SZOVÁK & TAKÁCS 2024, 162–171). A katalógus-szekció az ehhez kapcsolódó okleveleket, a kolostorhoz és a templomhoz köthető töredékek válogatását tartalmazza (SZOVÁK & TAKÁCS 2024, 173–185).

A kiadvány végén az olvasók az Uros apátra vonatkozó dokumentumok szövegeinek válogatását találják (SZOVÁK & TAKÁCS 2024, 187–225). A katalógus fő tanulmányai érdekes témaköröket tárgyalnak, sokszor a szóban forgó területek és kérdéskörök szakértőitől. A kiváló fényképanyag a nagyszerű, új fotókkal, Horváth Domonkost dicséri.

A fém liturgiai tárgyak esetében fontos tudni, hogy a kiállítási katalógus készítése és kiadása között született új kutatási eredmények szerint a limoges-i kereszt (IV. 8) valójában egy kettős oltár- (6. kép) és nem körmeneti kereszt, továbbá a katalógusban szereplő hegyi kristály nem hozzá tartozik, hanem egy másik, nagyobb, magyar kereszt része volt. Ami a büntálat (IV. 10) illeti, nem bizonyos, hogy a Magyar Királyság területén készült (LOVAG 1972, 219).

A kiállításon egyszerre informatív és lényegre törő magyar és angol nyelvű képaláírások és leírások vezetnek a látogatókat. Jó lett volna, ha készül egy rövid, angol nyelvű összefoglaló a kötet tanulmányairól,

Rác Bernát • „Uros apát és műve” időszaki kiállítás a Pannonhalmi Főapátságban, 2024. április 27 – 2024. november 11.

vagy legalább egy angol nyelvű leírás a téma kulturális jelentőségéről: Egyrészt indokolta volna a kiállítás helyszínének Pozsonyhoz és Bécshez való közelsége; másrészt pedig, a katalógusok remélhetőleg eljutnak majd a Magyar Királyság egykori területének történetével foglalkozó nem magyar kutatókhoz is. Nem beszélve az egyéb, magyar történelem iránt érdeklődő, magyarul nem értő közönségről. Legvégül pedig azért, mert a kiállítás minősége, a gyönyörű katalógus, valamint a témakör fontossága megkívánna egy idegen nyelvű megjelentetést is.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Lovag Zs. (1972). Román kori bronztál a Magyar Nemzeti Múzeum ötvösgyűjteményében. *Folia Archeologica* 23, 215–222.

Rosta Sz. (2014). Pétermonostora pusztulása. In Rosta S. & V. Székely Gy. (eds). „*Carmen miserabile*”. *A tatárjárás magyarországi emlékei*. (pp. 193–230). Kecskemét: Kecskeméti Katona József Múzeum.

Szovák K. & Takács I. (szerk.) (2024). *Uros Apát és műve: Egy tevékeny élet Szent Márton szolgálatában*. Kiállítási katalógus. Pannonhalma: Pannonhalmi Főapátság.